

III. KORSZAK.

III. Az unitárius egyház szenvedései a Habsburg-családból származott uralkodók alatt.

1691—1780.

22. A Leopoldi diploma. (Diploma Leopoldinum.)

Az erdélyi külön fejedelemség betöltötte hivatását. Hiában kísérelte meg *Thököly* Imre azt szabadságharc árán is föltámasztani halottaiból. Nem tudott többé talpraállani. Nem akadt több Bocskay vagy Bethlen Gábor. Ehhez járult az, hogy a törökök szerencsecsillaga is lehanyatlott. Buda vára 1686-ban elesett. A félhold letűnt s helyébe a kereszt került. A német párt győzelme a katholicizmus diadalát jelentette.

Az események ilyen alakulását szorongó szívvel nézték az erdélyi protestánsok. Mi lesz az ő féltett kincsükkel: a vallásszabadsággal? Lesz-e, aki megvédje a törvényekben biztosított jogukat és javaikat? Nem lesz-e végzetes lépés az, ha Erdély behódol az osztrák katolikus uralkodóknak? Mi jót várhatnak I. Leopold uralkodótól, aki magyarországi testvéreik számára az eperjesi vértörvényt állította; a lelkeseket gályarabságra hurcoltatja s aki teljesen a Kolonics befolyása alatt van? Mindezek a súlyos aggodalmak arra indították az erdélyi protestánsok vezetőit, hogy lehetőleg meg-hiusítsák Erdélynek Magyarországgal való egyesülését. De másfelől I. Leopoldnak szüksége volt Erdélyre, mert csak így érezhette magát biztonságban az anyaország birtokában.

Miután az erdélyiek belátták, hogy önállóságukat tovább fenn nem tarthatják, alkudozásokba bocsátkoztak. Az alkudozások eredménye lett egy diploma-tervezet, amelyet 1691 elején olvastak fel a fogarasi országgyűlésen. A tervezet mes-teri módon volt megszövegezve; mert amíg egyfelől biztosította a protestánsoknak törvényesen biztosított jogait, másfelől utat engedett a katolikusoknak, hogy a protestánsok

róvására terjeszkedjenek Erdélyben. Az országgyűlés többsége elfogadta a tervezetet, sőt a protestánsok bizonyos megnyugvással fogadták amaz intézkedéseit, amelyekkel eddigi szabadságukat biztosította. Azonban a katolikusok többféle kifogást tettek ellene s bár az országgyűlés leszavazta őket, kivánságaikkal mégis az uralkodó elé mentek, ahol meghallgatásra találtak. Az uralkodó a tervezet két első pontját egy harmadikkal toldotta meg önkényüleg, melyet 1691 december 4-én irt alá. Így jött létre a leopoldi diploma, amelynek hivatása az volt, hogy a bekövetkezett politikai változás folytán rendezze egyebek mellett az erdélyi vallásügyi viszonyokat. A diploma vallásügyi tartalma a következő:

I. A bevett vallásokra és egyházi személyekre vonatkozó régi törvények nem változnak, bárhonnán jövő, bármily ellenmondásokkal találkozsanak. Azonban a katolikusoknak joguk van a *saját költségükön* más vallások megterhelése nélkül Kolozsvárt, Gyulafehérvárt vagy bárhol templomot építeni s vallásukat szabadon gyakorolni.

II. Megerősítettnek mind a régi magyar királyoktól, mind az erdélyi fejedelmektől kapott adománylevelek, jószágadások, kiváltságok, nemességek, dézmák stb. akár magánosok, városok, községek, iskolák, akár bármelyik bevett vallásfelekezett kapta azt. Senkit semmiféle hatóság a maga birtokában nem háborgathat; úgy hogy mindenki szabadon birhatja és vallhatja a jövőben is azt, amit eddig birt és vallott.

III. Mivel a katolikusok a két első pont alatt foglaltak által sértve érzik magukat, a karok és rendek érdekében van, hogy a fennforgó nehézségeket barátságos egyezkedésekkel egyenlitsék ki, ami, ha nem sikerülne, a császár és király feladata lesz igazságot szolgáltatni.

A Leopold király diplomája teljesen megváltoztatta Erdély politikai és vallási helyzetét. Megvolt ugyan a külön kormány széke (gubernium), de ez a Bécsben felállított udvari kancelláriának volt alávetve. Minden hatalom a katonai parancsnok kezébe volt letéve, aki az országgyűléseken a király képviselőjében volt jelen. A megígért önkormányzat üres látogat maradt. Az egykor hires erdélyi szabadság büszke vára összeomlott s császári önkény ült diadalt a romok felett.

Ugyanez lett a helyzet vallási téren is. A diploma kiadása után intézkedés történt a katolikus püspökség visszaállítására. Evvel együtt megindult ismét a jezsuiták propagandája, mely annyi áldatlan vizálykodásnak lett a forrása. Megalakult a katolikus státus intézménye s a katolikus

püspök a kormányzék élére került. Hogy a katolikus egyház számbelileg is megerősödjék, a románságot különböző ígéretekkel a pápa fennhatósága alá édesgették. Míg 1697-ben megtörtént az unió, mely szerint a románok egy része elfogadta a pápa fennhatóságát, a purgatoriumról szóló tant és a szentléleknek a fiutól is származása tanát s így egyesült a római katolikusokkal. Ilyen formán Erdély vallási képe fokozatosan átalakul. A protestáns Erdély katolikussá kezd válni. Az így megerősödő katolikus egyház újabb meg újabb követelésekkel áll elő. Amikor aztán egyezkedésre került a sor, akkor azt minden áron meghiusították, hogy az ügy az uralkodó döntése elé kerüljön. Itt pedig magukra nézve csak kedvező ítéletet várhattak. Erdély vallásügyi mérlege megváltozott. Az „orthodox“ egyház, mely hosszasan uralkodó volt, most kisebbségi egyházzá lett s az unitáriusokat, kiket eddig gyöngíteni igyekezett, most „szívesen“ fogadta fegyvertársnak a közös elnyomatásban. A három protestáns egyház látva a közös veszedelmet, mely mindnyájuk létét fenyegeti, közös értekezletet tartott, hogy a védekezés módjairól és eszközeiről tanácskozzék. Egy 16 tagból álló felekezeti bizottságot szerveztek, hogy a katolikusok terveit figyelemmel kísérisse s a szükséges intézkedéseket megtegye. Azonban hiábavaló volt a hatalommal szemben való szervezkedés. A vihart feltartóztatni nem tudták.

23. Kolozsvárt az óvári főiskola, a főtéri templom elvétele és más foglalások.

A leopoldi diplomát 1692-ben a nagyszombati országgyűlésen hirdették ki. Annak utolsó pontjára támaszkodva, már ezen a gyűlésen a katolikusok 6 pontból álló követeléssel állottak elő. E követelések egy része homlokegyenest ellenkezett a diploma két első pontjával; mert amíg a diploma szerint a katolikusoknak joguk van a saját költségükön templomokat építeni, most azt követelték, hogy ahol több templom van, ott osztassanak meg a katolikusokkal. A diploma a régi törvényeket, fejedelmi adományozásokat megerősítette s most avval ellentétben kívánták a protestáns iskolákat s a különböző szerzet-rendeknek, különösen a jezsuita rendnek a behozatalát. E követelések fölött való tárgyalás közben a katolikusok egyebek mellett kívánták az unitáriusok óvári főisko-

láját és a főtéri nagytemplomot. A követelések részletes megtárgyalása és lehető békés elintézése céljából az országgyűlés a négy bevett vallásfelekezet kebeléből egy bizottságot küldött ki. Ez a bizottság Kolozsvárt azonnal összeült. A főtéri templomot még egy ideig sikerült megmenteni. De az Óvárban levő iskola megmentése lehetetlennek látszott. Ekkor az unitáriusok egyezkedni kezdtek az átadás feltételei és módozatai felől. Megállapodtak abban, hogy az átadandó iskola helyett kapjanak más iskolát és annak berendezéséhez szükséges költséget. Az átadás csak akkor történik meg, amikor az új iskola készen lesz. Ezt az egyezséget megerősítés céljából felküldötték az uralkodóhoz. Az uralkodó válasza 1693 július 22-én érkezett meg Kolozsvárra s a tordai országgyűlésen még ugyanazon évben kihirdették. Azonban az egyezés teljesen ki volt forgatva a maga valóságából. Az unitáriusok sem időt, sem pénzt nem kaptak, hogy megfelelő iskoláról gondoskodhassanak. Csupán egy házat kaptak a főtéren a plébánia szomszédságában. A tordai országgyűlésről kiküldött bizottság már október 10-én megjelent Kolozsvárt. Az iskolát kiürítette s a tanuló ifjuság *Handzsáros* János iskola-főnök vezetése mellett, nagyszámu közönség előtt átvonult a főtéren rögtönzött iskolába. Így vesztették el az unitáriusok az Óvárban levő iskolájukat, amelyhez pedig János Zsigmond adománylevele alapján föltétlen joguk volt s amelyet több, mint 120 év óta birtak.

Azonban az iskola elvétele csak kezdete volt a további foglalásoknak. A katolikus egyház ereje folyton növekedett s avval együtt követelései is szaporodtak. Ezeket a követeléseket I. Lipót uralkodásának a végén és az utána következett I. *József* idejében a dicső emlékezetű II. *Rákóczy* Ferenc szabadságharca némileg enyhítette, de megakadályozni nem tudta. Mert bár a *szathmári* békekötés (1711) biztosította Magyarországon és Erdélyben a protestánsok vallásszabadságát, de a III. *Károly* uralkodásával (1711—1740) mégis heves harc indult meg ellenük. Nem fegyverrel, hanem társadalmi uton folyt ez a küzdelem. Ilyen viszonyok között hogyan nézhették volna, hogy Kolozsvár főterén, Erdély egyik legszebb templomában az unitáriusok imádkozzanak! Különben annak elfoglalására már az uralkodótól is biztatást kaptak. Amikor I. Lipót az óvári főiskola kiürítését elrendelte, ugyanakkor a mellette levő református templomot is a katolikusoknak átadatta. Ebben a leiratban kijelentette, hogy a református templom helyett inkább az unitáriusok főtéri templomát szerette volna átadni a katolikusoknak.

Kolozsvárt a főtéri templom az unitáriusoknak kezdet-től fogva disze és vallásuknak szegletköve volt. Ha időnkint kétségbe is vonták az egyháznak ahoz való jogát, de végleg elvenni nem tudták. Az unitáriusok pedig 150 év alatt nagy gondot és sok költséget fordítottak a fentartására. Különösen 1655-ben és 1697-ben egy-egy nagy égés, mely a város nagy részében dühöngött, a templomot is elhamvasztotta. Helyreállítása mindkétszer nagy költségbe került, amelyet másodszor már a saját erejükből nem tudtak összehozni. Ezért *Kolozsvári Dimény Pált*, az iskola igazgatóját, kiküldötték Hollandiába és Belgiumba, hogy ott a remonstráns és kollegiáns felekezetű hiveknél segínyt gyűjtsön. Mintegy 9000 tallér gyűlt egybe, amit a templom helyreállítására fordítottak. Nem csoda tehát, ha az unitáriusok ehhez a templomhoz különösen ragaszkodtak s amikor ezt követelték, egykönnyen átadni nem akarták. De a hatalomnak mégsem tudtak ellentállani. 1716 március 30-án *Steinville* erdélyi katonai parancsnok néhány század katonasággal megjelent Kolozsvárt. A templomot körülfogta. Kulcsát elvette az unitáriusoktól s átadta Mártonfi Györgynek, az új katolikus püspöknek. Így vesztették el az unitáriusok ezt a szép templomot s vele együtt a körülötte levő üzlethelyiségeket, amelyekből volt egyik jövedelmi forrásuk.

Ez a könnyü siker kedvet adott a katolikusoknak a további foglalásokhoz. Két év alatt (1716—18) elvették a szentpéter külvárosban levő unitárius templomot a hozzátartozó javadalmakkal együtt; az óvári iskola helyett kapott főtéri iskolát, főpapi lakást. Elvettek két más házat, melyek közül az egyiket örökölték, a másikat pénzen vásárolták. Nem kimélték külső ingatlanaiikat sem. Sőt a kolozsvári unitárius egyházközség még 1661-ben és 1679-ben a törököktől kivetett hadisarc kifizetése céljából a városnak kölcsönzött volt 20.000 forintot. A város ez összeg biztosítására több birtokát zálogképpen lekötötte az egyházközségnek. A katolikus egyház ezeket is magának foglalta le s felvette később a 20.000 forint kölcsönt.

A kolozsvári főiskola és templom elvétele csak kezdete volt a további sanyargatásnak és foglalásoknak. *Steinville* a szabad vallásgyakorlatra vonatkozó törvényeket semmibe sem vette. Kolozsvárt az unitáriusoknak még azt is megtiltotta, hogy magánházaknál tartsanak istentiszteletet. Sőt az utcán való csoportosulást sem engedte meg. Kizárták őket a főkormányshézból s a magasabb hivatalokból. Az unitárius

püspöki cím jogosultságát kétségbe vonták s azt csupán „superintendens“-nek nevezték. Követelték, hogy megválasztása után megerősítésre terjesszék fel az uralkodónak. Ezek a szorongattatások a III. Károly után következett *Mária Terézia* (1740—1780) uralkodása alatt még súlyosabbakká váltak. Mindjárt uralkodása kezdetén a négy bevett vallásfelekezet kebeléből alakult tisztelgő küldöttséget küldöttek elébe. A küldöttségbe az unitáriusok *Deésfalvi Simon* Istvánt nevezték ki. De ki kellett maradnia, mert a királynő nem akart unitáriust fogadni. Majd egy 15 pontból álló tervezetet dolgoztatott ki az unitáriusok kiirtására, amit részben végre is hajtottak. A kormányshoz titkos utasítások érkeztek arra, hogy a hivatalokba való jelöléseknél az unitáriusokat mellőzni kell. Kolozsvárt a városi tanácsba a meghalt unitáriusok helyett más vallásukat választották. A katolikus ünnepek megtartására kötelezték mindenkit s hivatalt csak az kapott, aki a katolikus hit szerint letette az esküt. Azután megindult a lélekvásárlás. Igéretekkel, fenyegetéssel vagy ámitással térítették át hűveinket a katolikus egyházba. Akik áttértek, azok különböző kedvezményekben részesültek. A jezsuita atyák fejtették ki nagy buzgalmat a térítésben, amiért a köznép anynyira meggyűlölte őket, hogy pénzért sem akart nekik élelmet adni. Több helyen pedig erőszakkal állottak ellent templomfoglalási kísérleteiknek.

Mégis a kolozsvári templom és főiskola elvétele után részint a „maior pars“ címén, részint erőszakkal elvették a következő egyházközségek templomait: Torda (1721), Sepsiszentiván és Laborfalva (1725), Szőkefalva (1745), Szentháromság (1764), Sinfalva (1772), Brassó (1777), Abrudbánya (1778), Bordos (1779), Köröspatak (1781), Csöb (1788). A templomokkal együtt több helyen elvették a parochiális épületeket s az azokkal járt jövedelmeket. Hogy mennyire sikerült az ellenreformáció munkája, annak bizonyítéka az, hogy az unitárius hívek száma e korszakban 25—30.000-re apadt le. A főurak közül pedig csak a Daniel-, Suki-, Horváth-, Henter-, Biró-, Sándor-, Maurer- és Simon-családok maradtak meg e hitben.

24. Az unitáriusok védelmi intézkedései az ellenreformációval szemben.

Az I. Lipót, III. Károly és Mária Terézia katolikus irányu politikájának célja a protestánsok, különösen pedig az unitáriusok teljes megsemmisítése volt. Azonban célját nem érte el, sőt ellenkezőleg, nagyobb összetartásra, áldozatkészségre s olyan intézmények létesítésére sarkalta, amelyek későbbben is javára váltak az egyháznak.

A kövendi Nagy Mihály halálával, 1692-ben püspöknek megválasztották *Almási Gergely Mihályt* (1692—1724), aki Kolozsvárt a szentpéteri külvárosban volt pap. Mindjárt püspöksége elején Erdély első kormányzója: *Bánffy György* visszaadta a háromszéki egyházközségek feletti felügyeleti jogot, amelyet 1622 óta a református püspökök gyakoroltak. Az új püspök azonnal általános vizsgálatot tartott. Számba vette az egyházközségek vagyoni állapotát s vallásos buzgóságra és áldozatkészségre lelkesítette a híveket. A vizsgálat után rendeletet bocsátott ki az összes egyházközségeknek, hogy válasszanak gondnokokat (curator), akik az egyházközségek megmaradt vagyona fölött örködjenek, azokat pedig, amelyeket elvettek, visszaszerezni törekedjenek. Megrendelte továbbá, hogy vásár- és ünnepnapokon a templomokban perselyes gyűjtést kell rendezni.

Azt is tapasztalta e vizsgálat alatt, hogy az erkölcsök megromlottak. Ezért szükségét látta annak, hogy rendszabályokat hozzon, amelyek segítségével az egész egyházban a rendet helyreállítsa. A Rádeczki-féle rendtartási szabályokat (*disciplina ecclesiastica*) a viszonyoknak megfelelően átdolgozta és kiadta.

Azok a súlyos csapások, amelyek a kolozsvári templom, iskola és más természetü javak elvételével érték a kolozsvári egyházközséget, arra indították a hitükben megmaradt főurainkat, hogy az egyház megmentése céljából ezt az egyházközséget anyagilag megerősítsék. Amióta t. i. Kolozsvár város tanácsában az unitáriusokat háttérbe szorították s helyüket református és katolikus tanácsosok foglalták el, azóta ez az egyházközség vette kezébe az iskolai nevelés ügyét. Ez tartotta fenn a kolozsvári főiskolát. Tanárokat képeztetett s azokat külföldre küldötte a saját költségén. Ezeket alkalmazta és fizette. A tanulók ellátásáról gondoskodott s a papok képzését így lehetővé tette. Ez a körülmény magyarázza meg azt,

hogy főuraink első sorban ennek az egyházközségnek a megerősítését tüzték ki célul. Ezért *P. Horváth Boldizsár*, *Vargyasi Dániel Ferenc*, *Kénosi-Sándor Gergely*, *Dicsőszentmártoni Balogh Zsigmond* Kolozsvárra jöttek s ott tanácskoztak a teendők felett. Egy tervezetet készítettek s azt közölték *Homoródszentmártoni Biró Sámuel* és *Deésfalvi Simon Mihály* kormányzéki tanácsosokkal, akik személyesen részt nem vehettek a tanácskozásban. Az eredmény az lett, hogy 1718. április 8-án egy meleg hangu felhívást bocsátottak ki, amelyben a kolozsvári egyházközséget ért nagy romlásra való tekintettel, adakozásra szólították fel az összes egyházközségeket és ezeknek hiveit, nehogy — amint írják — „a kutfő obstruálódván (bedugulván), a folyamok kiszáradjanak“. Az adakozásban maguk a kibocsátók jártak elől jó példával s így a felhívás meghozta a maga gyümölcsét.

A világi főuraknak ez a lépése más tekintetből is nagy jelentőségű az unitárius egyház történetében. Ebben az egyház mai szervezetének alapja van letéve. Eddig az egyház kormányzása hierarchiai színezetű volt s abból a világi elem ki volt zárva. A nevelés ügye jóformán a kolozsvári egyházközség belügye volt, melyet élén a plebánussal intézett. A többi egyházközségek ügyeit a püspök végezte. Most, az egyház súlyos helyzetében, a világi elem közös munkára sorakozik a püspökkel és a papokkal. Az első lépés az volt, hogy *Biró Sámuel*t és *Simon Mihály*t főgondnoknak választották. Az egyházkörökben pedig az esperesek mellé felügyelő gondnokokat neveztek ki.

Evvel egyidőben megindult a kolozsvári egyházközség és az egyetemes egyház vagyonának önálló kezelése. A főiskola, mely kezdetben a város, azután a kolozsvári egyházközség gondozása alatt állott, átment az egyetemes egyház tulajdonába. Az adományok a főgondnokok kezéhez mentek s a kiadások is az ő rendelkezésük szerint történtek. Azonban mivel az ilyen önkénytes adományokra nem lehetett az egyház jövő fennmaradását építeni; mert azokat évenként el kellett költeni: 1723-ban megkezdődött egy állandó pénzalap gyűjtése, amely ma is *közalap* címen szerepel egyházi számadásainkban. Ilyen előzmények után 1724-ben az árkosi zsinat törvényesen kimondotta a külön vagyonkezelést. A pénzadományok kezelésére pénztárnokot, a gabona-adományok beszedésére magtárnokot választottak. Ugyancsak a pénz biztos és rendszeres kezelése céljából szabályokat létesítettek. Az egyházi ügyek intézésére pedig a Kolozsvárt lakó egyházi

és világi emberekből álló testületet alakítottak, amellyel megvetették alapját a ma is fennálló *Egyházi Képviselő Tanács*-nak, amelynek hivatása, hogy egyik főtanácstól a másikig felelősség mellett kormányozza az egyházat.

A belső szervezkedés mellett a *sajtót* használták fel az unitáriusok hitük és vallásuk erősítésére. Már 1692-ben így panaszkodnak: „Religionkban való gyarapodásra, abban való erősítésekre való irásokat, kisdedeknek tanulására való catechisiseket, templomokban mondatni szokott énekeket kinyomtatni nem szabad, melynél mi lehessen nagyobb ut a religio elapadására, akárki megítélheti“. Nem csoda hát, ha keresték az alkalmat, hogy a fennálló szigorú cenzura mellett legalább iskolai kézikönyveket nyomathassanak ki, amelyeket eddig kéziratban használtak. Ezért nagy örömmel és hálával fogadták, amikor 1696-ban egy Lengyelországból ide szakadt kegyes életű nő: özv. *Kmita* Andrásné szül. *Wilhelm* Krisztina adományából a kolozsvári egyházközség egy könyvnyomdát állíttathatott. A nyomdát a főtéri templom sekrestyés fülkéjében helyezték el. Az új nyomdán legelőbb kiadták az énekes könyvet. Azután *Koncz Boldizsárnak* már említett kátéját, mely eddig kéziratban forgott közkezen. Ezen a sajtón jelent meg *Erasmus* híres erkölcstana „*Praecepta Morum*“ címen. Továbbá az *Erényről és szerencséről* szóló könyv; *A szent Atyák és régi bölcsek élete*. Itt adták ki 1701-ben *széplaki Petrichevich-Horváth* Ferencnek „*Apologia Fratrum Unitariorum* (Az unitáriusok védirata) című művét, amelyben visszautasítja azt a vádat, hogy az unitárius vallás nem a szentírásen alapszik. Ugyancsak ebben az időben (1798) írt *Szentiványi Bartók* János tordai pap és iskolaigazgató kátét. Nevezett férfi a Rákóczy-féle szabadságharc idején Magyarországra menekült s ott éppen *Mándokra Károlyi Sándorhoz*, a Rákóczy fővezéréhez került. A fővezér felesége: *Barkóczy Krisztina* meg akarta ismerni az unitárius vallást. Ebből a célból írta *Bartók* a kátéját, amely tulajdonképpen szintén védirat az unitáriusok mellett; mert a hitelvek magyarázása után sorra megcáfolja azokat a vádakot, amelyekkel abban az időben olyan bőven illették az unitáriusokat. Kéziratban használták iskoláinkban, de hogy nyomtatásban megjelent volna, annak nincsen semmi nyoma. Sajnos, az ilyen szép lendület vett egyházi irodalom hamar véget ért; mert 1716-ban a főtéri templommal együtt elvették a benne elhelyezett könyvnyomdát s így továbbra is inkább kézirati művekben terjeszthették igazukat.

Mindezek mutatják, hogy az unitáriusok a nehéz viszonyok között teljes erővel küzdöttek létük és fennmaradásuk biztosításáért. E küzdelemből főrészt jutott Almási G. Mihály püspöknek, akinek 32 évi püspöksége az egyház legválságosabb korszakára esik. De éppen az elnyomatás szülte a világi hívek felbuzdulását és egyházmentő tevékenységét. Almási meghalt 1724-ben. Utána *Pálfi Zsigmond* (1724—1737) következett a püspöki székben, aki alatt szintén tovább folyt az egyházmentő munka.

2.7. **25. Szentábrahámi Mihály.**

Azok között a férfiak között, akik a XVIII. századbeli katolikus elnyomatás idején vallásunk és egyházunk megmentéseért küzdöttek, első helyen áll *Szentábrahámi Mihály*. Mint világító torony a tengerből, úgy emelkedik ki ő e korszak sötétségéből. Nemcsak a maga korára volt hatása. Az utána következett nemzedékek is az ő lelke által gyújtott világosságból táplálkoztak.

Udvarhelymegyében, Városfalván született 1683-ban. Atyja és nagyatyja is papok voltak. Tanulmányait a kolozsvári főiskolában 1710-ben végezte. Alig hogy az iskola padjait elhagyta, egy igen fontos megbízatást kapott. I. *József* országos bizottságot nevezett ki abból a célból, hogy Erdély politikai szervezésére egy tervezetet készítsen. Az unitárius egyház részéről e bizottságba *Homoródszentmártoni Biró Sámuel* volt kinevezve, aki mellé az unitáriusok egyházi részéről *Szentábrahámi Mihályt* küldötték ki. Az ifju annyira megnyerte a nagyműveltségű főúr tetszését, hogy ajánlatára tanárságra jelölték ki s nagy részben az ő támogatásával tanulmányai gyarapítása céljából, külföldi egyetemre küldötték. Hollandiába ment, ahol a legjelesebb hittudósokat hallgatta három éven keresztül. Ismeretekkel gazdagon megrakodva jött haza 1715-ben s már 1716-ban tanár lett Kolozsvárt a plébánia mellett levő főiskolában. Azonban alig hogy a munkát megkezdette, *Steinville* a templommal együtt a hozzá tartozó épületeket is karhatalommal elvette. Az iskola elvételénél *Kolozsvári Dimény Pál* igazgató, *Pálfi Zsigmond* kolozsvári első pap és *Szentábrahámi Mihály* egy tanár társával voltak jelen, „akik maguk is sirván, vigasztalták a lassankint kitakarodó és széteszlő ifjuságot s figyelmeztették, hogy a *tógát*, a béke jelvényét,

ne viseljék, hanem polgári öltözetben járjanak s a fogadott szállásaikhoz közelebb eső templomozásra rendelt helyeket szorgalommal látogassák, míg az Isteni Gondviselés kegyelméből állapotjukról ismét gondoskodás történik.“

Egy hónapi szünetelés után a tanítást újból megkezdhették a Belső Magyar-utcában, abban a házban, melyet a kolozsvári egyházközség ajánlott fel e célra. Azonban a tanulók annyira elszéledtek volt, hogy az új iskola csupán 9 tanulóval nyílt meg. Ennek az iskolának éltető lelke Szentábrahámi volt; különösen azután, hogy a Dimény Pál halálával (1720) ő lett az igazgatója. Pedig nemsokára, a Pálfi Zsigmond püspökké választásával, ő lett a kolozsvári egyházközség első lelkésze és egyházi főjegyző. Más ember talán e sok teher alatt leroskadt volna, de ő növekedett.

Mint tanár, minden általa tanított tantárgyból tankönyvet írt, még pedig latin nyelven, mert akkor az volt a tanítás nyelve. Ilyenek voltak: Világtörténelem, Számтан, Logika, Földrajz, Hittan, Ethika, Keresztény egyháztörténelem. De mindezek közül kiemelkedik ilyen című munkája: „Systema Universae Theologiae Christianae“, melyben a Hollandiában szerzett hittani ismereteit dolgozta fel s azokkal gazdagította az unitárius egyházi irodalmat. Mind ezek, mind számos más kisebb-nagyobb értekezése és tanulmánya az elnyomatás ama súlyos korában többnyire kéziratban maradtak. Azonban ez utóbbi művét később kiadta az egyház.

Mint lelkész nagyszámu egyházi és halotti beszédet hagyott hátra. Különös figyelmet érdemel egy magánhasználatra s a lelkek vigasztalására írott könyörgéses könyve, mely nyomtatásban is megjelent s a legújabb időig közkezen forgott. Csifó Salamon teol. tanár átdolgozásában még ma is kedvelt imádságos könyv. Mint egyházi főjegyzőről tanuskodnak a korabeli jegyzőkönyvek, amelyekben az egyház újabb szervezetére s a hívek összetartásának módozataira nézve annyi üdvös intézkedés van, amelyeket nagy részben nemcsak ő foglalt írásba, hanem ő is indítványozott.

Ilyen sokoldalú munkásság közben 1737-ben választották meg püspöknek. Nehéz körülmények között foglalta el ezt a nagy felelősséggel járó állást. Az unitáriusok minden lépését figyelemmel kísérte a polgári hatóság. Minden elhibázott lépés súlyos következményekkel járhatott. Különös óvatosságot és nagy körültekintést igényelt minden intézkedés. Szentábrahámi az ő bölcs és óvatos természetével éppen e korszaknak való ember volt. Minden erejét és igyekezetét az

A keresztény hitvallomány története
A unitáriusok története

egyház belső szervezésére és építésére fordította. Kimondatta, hogy a püspök és esperesek minden zsinaton kötelesek lemondani hivatalukról, hogy így a közbirálatnak tegyék ki magukat s ha ismét méltóknak ítéltetnek, csak akkor foglalhatják el azt. Ezt a gyakorlatot későbbben a papokra is kiterjesztették s 1787-ig fennállott. Alatta tovább folyt a világi elemnek az egyházi élet vezetésébe való betagolódása s a zsinat és a főtanács tagjai közé mind nagyobb számban vettek be. De az elnöklés tiszte még mindig a püspök jogkörébe tartozott. Ezen elv szerint rendezte az egyházköri (partialis) gyűléseket. Püspöksége alatt tartott minden egyes zsinaton az egyházi rend és fegyelem, valamint az iskolák érdekében hoztak fontos határozatokat, melyeknek nyomai ma is megtalálhatók. Mária Thérézia, hogy a hosszú háboru alatt kiüresedett állampénztárt gyarapíthassa, 1756-ban kimutatást kért az egyházak alapítványairól, hogy azokat bizonyos kamatfizetés mellett bevonhassa. Szentábrahámi erre a felhívásra leírta az egyház szomorú anyagi helyzetét. Kimutatta, hogy minő alapítványai voltak, amelyeket nagy részben elvettek. Elvesztették az iskolák, a püspök és a papok azokat a dézsákat, amelyeket a fejedelmektől kaptak s amelyek főjövedelmi forrásuk volt. Ami kevés itt-ott megmaradt, az szót is alig érdemel. Ugy, hogy semmi nélkülözhető alappal nem rendelkeznek. Minden intézkedését a nagy felelősségérzetből származó óvatos körültekintés jellemzi. Ezért mondták róla, hogy ő „az unitáriusoknak szeme, szive és szája.” Egy folytonos munkában eltöltött, szép és termékeny élet után 1758-ban halt meg.

Az ő korában mellette nevezetes egyházi írók és szónokok voltak: *Geizanovics* János és *Geiza* József, kik mindketten lengyel eredetűek voltak s több nyomtatásban megjelent halotti beszéd őrzi emléküket. Ebben a korban kezdette meg *Kénosi Tőzsér* János tordai tanár az unitárius egyház történetére vonatkozó adatok rendszeres gyűjtését. Ez adatok alapján írta *Uzoni Fosztó* István bágyoni lelkész nagybecsű egyháztörténelmi művét, amely ma is nélkülözhetetlen forrásmunka. Ezt a munkát tovább folytatta *Kozma* Mihály szentgericei lelkész.